УДК 82 – 1 (73)

Олена Пікуль

ДО ПРОБЛЕМИ ПОСТМОДЕРНІЗМУ В ПОЕЗІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ДЖ.ЕШБЕРІ)

Аналізується збірка поета-експерименталіста Джона Ешбері «Річки та гори» (1966). Розглядається тематика та жанрово-стильові характеристики творів. Особлива увага приділяється особливостям реалізації авторської позиції та ознакам поетики постмодернізму в поезії.

Ключові слова: *постмодернізм, образ автора, елімінація автора, часопростір, саморефлексія, ліризм, поліфонічність, концепт міста, концепт руху, клішоване мовлення.*

У сучасній науці термін «постмодернізм» став загальновживаним і розглядається як період, напрям, стан, явище, «діагноз» у культурі, тенденції в мистецтві. Вивченню феномена постмодернізму присвячено праці багатьох зарубіжних та українських літературознавців (Н. Висоцької, Ф. Джеймсона, Т. Денисової, Д. Затонського, О. Звєрєва, С. Павличко, Л. Фідлера, І. Хассана).

Попри те, що термін виник для позначення нових явищ у американській поезії другої половини XX ст., зараз його вживають переважно в контексті аналізу прозових творів (У.Берроуза, Д.Барта, Д.Бартельма, К.Воннегурта, Д.Донліві, К.Кізі, Т.Пінчона), «адже саме проза завжди найрельєфніше виявляє як зрілі якості літературного явища, так і приховані дефекти» [7, с. 15].

Творчість Дж. Ешбері висвітлена в публікаціях Дж. Шоптоу, М. Перлоф, Г. Блума, Д. Легмана, М. Шульц. Вчені аналізують поетику творів, звертаються до проблеми літературних впливів на Ешбері поетів-модерністів. В українському літературознавстві немає ґрунтовних розвідок творчості Дж.Ешбері, тому ця стаття є першою спробою розглянути поезію Дж. Ешбері в контексті постмодернізму. Метою розвідки є: проаналізувати еволюцію авторського стилю на прикладі творів різних років Джона Ешбері, розглянути жанрово-стильову специфіку збірки «Річки та гори», виокремити елементи постмодерністської поетики в ранній поезії Дж. Ешбері.

Один із найвідоміших теоретиків американського постмодернізму Іхаб Хассан визначив декілька етапів у розвитку поняття «постмодернізм», починаючи з кінця XIX ст., коли було введено в обіг термін «постімпресіонізм», і закінчуючи 1960-70-ми рр. На початку 70-х рр. І. Хассан та Л. Фідлер вжили термін «постмодернізм»... для позначення світовідчуття й стилю, що виникав як у мистецтві взагалі, так і в літературі зокрема, у прозі Дж. Барта, Р. Кувера, Д. Бартельма, Ц. Геса, у поезії Дж. Ешбері та драмі Е. Олбі» [2, с. 24]. Творчість Джона

© Пікуль О., 2007

Ешбері почала привертати увагу критиків саме на початку 70-х рр., коли Р.Паджеттом та Д.Шапіро було видано «Антологію поетів Нью-Йорка».

Поезія Дж. Ешбері більшістю критиків кваліфікується як експериментальна й авангардна через складність, незрозумілість. На думку самого автора, він ніколи не прагнув бути митцем-авангардистом, і його ранні вірші «можна розташувати десь на межі американської поезії нового часу» [1, с. 197].

Дж. Ешбері «увійшов» до американської поезії в середині 50-х рр. XX ст. З початку 50-х років Ешбері проживає у Нью-Йорку, тісно спілкуючись із колегами, представниками Нью-Йоркської школи поезії К. Коком, Фр. О'Харою, Дж. Скайлером та Б. Гест. Щоб поліпшити свій матеріальний стан, вони працюють в музеях та пишуть критичні статті для часопису «АртНьюз». У галереї Дж. Маєрса «Тібор де Нажі» поети знайомляться з художниками Ф. Портером, Л. Ріверсом, Дж. Фрейлічер, і їх картини на виставках супроводжують тексти представників Нью-Йоркської школи. Ритуальність дійств, як зазначає В'ячеслав Куріцин [4], є однією з характеристик постмодернізму. Поети не мали наміру шокувати або епатувати публіку, вони перш за все намагались втілити синтез мистецтв.

Перша збірка Джона Ешбері «Тюрандот та інші поезії» (Turandot and Other Poems, 1953) не отримала жодного позитивного відгуку критиків. Більшість поезій збірки увійшли до наступної книги «Дерева» (Some trees,1956), включеної У. Х. Оденом до Єльської серії молодих поетів.

Ранні твори Дж. Ешбері були написані під впливом модерністської поезії У.Стівенса, зокрема його першої збірки «Фісгармонія» (Harmonium). Вплив виявився в запозиченні тем і поетичних прийомів. Отже, діахронічний аналіз поезій Ешбері дає змогу простежити зміну в «орієнтуванні» на пізніші поезії Стівенса, що супроводжувалася знаходженням «власного голосу і стилю» за рахунок помірної адаптації поетичної техніки попердника [13, с. 15].

Наступну збірку «Клятва на тенісному корті» (The tennis court oath,1962) вважають найменш успішною у творчому доробку поета. Гарольд Блум – палкий прихильник поезії Джона Ешбері – назвав збірку провалом.

Поет намагається експериментувати на рівні мови: «розбивати» фрази, ізолювати слова. Цю збірку Дж. Ешбері порівнює себе з художником, що створює картину мазок за мазком, і спостерігає за своїми відчуттями [11, с. 13]. На нашу думку, в цьому виявляються намагання автора бути «всередині тексту», самому стати елементом акції-створення вірша [4, с. 230].

Переважну більшість віршів «Клятви на тенісному корті» критики називають «поезіями-колажами». Щодо вживання терміна «колаж» до аналізу поезії, цей термін наповнюється новим значенням: колаж – не лише техніка виконання, а й іманетна сутність явища в контексті постмодернізму. Специфіка збірки проявляється у відсутності логічної побудови у змістовому плані, що створює відчуття «склеювання» різних

текстів, зредукованості або відсутності наративного моменту, оскільки кожен рядок несе в собі окрему ідею.

Суперечливий характер досягень збірки «Клятва на тенісному корті» примусив автора відмовитися від написання віршів такого типу, оскільки подібний стиль виявився безперспективним. Попри це, поетичні експерименти збірки «Клятва на тенісному корті» є важливим кроком у розвитку поетичної техніки, що уможливили написання збірки «Річки та гори» (Rivers and mountains,1966) Цю збірку було номіновано на Національну книжкову премію. Поезії збірки позначили перехід поета до створення власного поетичного світу. Ешбері продовжує писати поезію ідей, відмовившись від рими, лірики, розділових знаків.

Тематичне коло «Річок та гір» досить широке, але на першому плані залишається тема часу, його плинності, важливості кожного моменту («Клепсидра», «Ці озерні міста») – наскрізна тема поезії Дж. Ешбері.

Перший вірш збірки «Ці озерні міста» вказує на особливості поетики автора: фактичну відсутність сюжету ускладнені конструкції, зсув займенників, незвичайні епітети (lacustrine cities, useless love, startled dream). Вірш будується навколо двох концептуальних понять – міста («місто – це продукт ідеї, що людина жахлива») і почуття самотності в ньому. Місто пов’язане з широкою гамою почуттів – ненавистю, злістю, любов’ю.

Розгубленість людини, залежність від волі певних «ми» (we had thought) підкреслюється прийомом монологізованого діалогу. Вірш має адресата, до якого звертається автор. Він не розбитий на репліки, втім він викликає відчуття роздвоєності авторського «я».

Розгубленість передається й за допомогою дискретності часопростору (місто-вежа-пустота-гора; минуле-ніч-зараз). Вся енергія, що «злилась в один момент» перетвориться у розчарування:

The night is a sentinel.
Much of your time has been occupied by creative games
Until now, but we have all-iclusive plans for you.
We had thought, for instance, of sending you to the middle
of the desert,
To a violent sea, or having the closeness of others be air
To you…

(«Ніч - на варті.// Більша частина твого часу була зайнята творчими іграми //Дотепер, але зараз ми маємо всеохопні плани щодо тебе.// Ми думали, наприклад, відправити тебе// до пустелі.// У неспокійне море чи зробити близькість інших // Твоїм повітрям. » (Тут і далі переклад наш. – О.П.) [8, с. 9].

Почуттю самотності присвячено також «Цивілізація та її неприємності». Твір розпочинається протиставленнями (a people - I alone, millions-some), що підкреслюють магістральну тему твору. Від цієї самотності героя можуть врятувати лише спогади про колишнє велике кохання, заради якого він був згоден віддати все:

Leaves rushed the window, there was clear water and the sound

of a lock.
Now I never see you much any more.
The summers are much colder than they used to be
In that other time, when you and I were young.
I miss the human truth of your smile,
The halfhearted gaze of your palms,
And all things together

(« Листя падає у вікно, була чиста вода і звук // замка.// Зараз я тебе взагалі не бачу.// Літа стали холоднішими, ніж колись були // У той час, коли ти і я були молодими.// Мені не вистачає людяної правди твоєї посмішки, // Нерішучого погляду твоїх долонь, // І всього взагалі.») [8, с. 14].

Поступово замкнений простір (small room, hall) перетворюється на розімкнений (outer ether). Позиція героя-оповідача трансформується: він віддаляється від подій і намагається поглянути на своє життя з боку. Події розташовані довільно: від одного спогаду автор переходить до іншого, потім повертається до «себе» теперішнього. Адресатом вірша є той, кого кохав автор, той, хто знаходився у «космічному ефірі». Надзвичайну силу почуття автор підкреслює поетичною лексикою (аврора, ефір), персоніфікованою природою, що відповідає стану героя, метафорами, які описують кохану людину (human truth of your smile, halfhearted gaze of your palms).

Ешбері використовує прийом «внутрішньотекстової рефлексії», що полягає в уточненні, поясненні сказаного [4, с. 228]. Сам поет стверджує, що саморефлексія часто вживається критиками як негативна характеристика поезії. Але саме цей прийом, на його переконання, сприяє більшій об'єктивності в ліриці [12, с. 70-71].

Емоційна насиченість, підвищена ліричність надає поезії сповідального характеру. Водночас Л.Келлер вбачає в деяких рядках іронічність, що пояснюється звичністю, ординарністю ситуації [13, с. 25]:

You must must not, then,
Be very surprised f I am alone: it is all for you,
The night, and the stars, and the way we used to be

(« Ти не повинен // Дуже дивуватись тому, що я один: це все для тебе, // Ніч, зорі, і те, якими ми були.») [8, с. 14].

Особливого ліризму сповнений вірш «Якби птахи знали», присвячений стосункам двох закоханих. Природа допомагає їм зустрітися і все те, що відбувається, на думку автора, є справжньою ідилією, гармонією. Від'їзд коханого – трагедія, яка змушує літо бити у дзвін:

There is no possibility of change
Because all of the true fragments are here.
So I was glad of the fog's
Taking me to you

(«Немає можливості зміни, // Тому що всі справжні фрагменти тут.// Отож, я був радий, що туман // Привів мене до тебе.»)[8, с. 16].

Ешбері звертається до особливого пройому – розпочинає вірш з уривку, що начебто продовжує вже написаний текст (It is better this year). Вірш носить поліфонічний характер. Автор веде оповідь від першої особи однини («I was glad), звертаючись до співрозмовника; потім від першої особи множини («We have learned not to be tired»).

У рамках любовного сюжету простежується мотив таємниці, секрету. Варто зазначити, що збірка «Річки та гори» була видана після повернення поета з Франції та розлуки з другом, яку автор хворобливо переживав.

Вибір місця подій заканомірний, природа в поезії Ешбері асоціюється з позитивними емоціями, романтичними почуттями. На противагу місту, яке символізує рутинність життя, сум, самотність, трагедію. Таким чином, природа відіграє важливе значення, вона зводить коханих. Вона – їх спільник:

The person or persons involved
Parading slowly through the sunlit fields
Not only as though the danger did not exist
But as though the birds were in on the secret.

(«Люди, що втягнені у справу,// Повільно йдуть сонячними полями. //Не тільки, начебто небезпеки не існує, // Але начебто птахи знають їх секрет.»)[8, с. 16].

Однією з найбільш антологізованих поезій збірки «Річки та гори» є поема «Скейтери». У ній життя порівнюється з подорожжю. Герой вирушає в подорож, до якої давно був готовий, і залишає все погане, що асоціюється в нього з рутинністю офісного життя. Його турбує те, чи буде майбутнє добрішим до нього, ніж минуле, чи перешкодить шторм на морі подорожі. Минуле і майбутнє для нього нероздільні:

I'll not trade places with a king. Here I am then, continuing but ever beginning
My perennial voyage, into new memories, new hope and flowers
The way the coasts glide past you. I shall never forget this moment
Because it consists of purest ecstasy. I am happier now than I ever dared believe
Anyone could be.

(«Я не поміняюсь з королем місцями. Тут я продовжую, але завжди //починаю// Свою багатолітню подорож у нові спогади, нову надію і квіти// Шляхом, яким береги минають тебе. Я ніколи не забуду цієї миті//Тому що вона справжній екстаз. Я щасливіший зараз, ніж колись міг подумати//хтось може бути.») [9, с. 73].

Варто відзначити напівприсутність, розпорошеність у тексті образу героя-оповідача. Читачеві важко визначити хоча б певні його риси. У його образі зведені життєві історії декількох осіб: студента, що чекає на потяг; офісного працівника; губернатора провінції С; старого чоловіка, що розмірковує над вічними проблемами. Зв’язок між цими образами не виправданий сюжетом, що викликає уривчатість сприймання. Аморфність «зібраного» героя поєднана з мотивом непостійності особистості, що розкривається в поемі.

Бурхлива енергія героя спрямована на рішучі зміни в житті, яким ніщо не зможе завадити. Тому слова оповідача у зверненні до «старих небес», «нудної планети» сповнені скептицизму. На сумнів небес щодо правильності обраного шляху він реагує гнівною промовою:

But I heard the heavens say-Is it right? This continual changing back and forth?

Laughter and tears and so on? Mightn't just plain sadness be sufficient for him?

No! I'll not accept that any more, you bewhiskered old caverns of blue!

This is just right for me.

(«Але я почув, що небеса кажуть - Невже це правильно? Ця постійна зміна туди // і назад?// Сміх і сльози і так далі? Чи не буде достатньо лише простого суму// для нього? //Ні, я не прийматиму це більше, ви, старі вусаті печери блакиті!// Це саме для мене.») [9, с. 73].

Простір поеми досить невизначений: планета, мавританський берег, горище, офіс, потяг, корабель. Але кожен з локусів не є частиною дійсності. Їх абстрактність – це так звана грою в «просторову конкретність» (термін С.Павличко). Натомість кожна частина поеми містить конкретне уточнення, вказівку на час (before the night, one morning, tomorrow, once, now, then, in the beginning of March). Втім, обставини часу та місця не несуть певного смислового навантаження. Вони відображають рух, зміну, оскільки саме це наголошує на магістральній темі поеми – осмисленні оповідачем плину часу і життя. Часові процеси зображені за допомогою просторових метафор. Виявляється, що рух може бути продуктом уяви, вигадкою, ілюзією:

The train is still sitting in the station.

You only dreamed it was in motion.

(«Потяг все ще на станції.// Тобі тільки наснилося, що він рухався.») [9, с. 76].

Вірш закінчується калейдоскопом звичайних подій: старий чоловік розповідає свою історію, у воді плаває форель, майстри красномовності промовляють зі сторінок книг, сузір’я шикуються на небі.

У поемі відбувається накладання асоціацій оповідача на сюжетні деталі, в художній тканині твору правдоподібне переплітається з фантастичним. У такий спосіб поет виявляє погляд митця-постмодерніста «на світ як на щось до кінця не визначене». Адже поет і не повинен давати кінцевих «результатів» роздумів і спонукати читача до стереотипності мислення [3, с. 60].

Експеримент на стилістичному рівні спостерігаємо також у поемі «У повітрі, сповненому сутінків». Твір побудовано за принципом граматичного і смислового паралелізму. У кожному реченні згадано назву однієї зі світових річок. У каталогізованому переліку одночасних подій (прийом контрапункту) кожна з річок отримує певну

характеристику, хоча колористика твору обмежена кількома епітетами (green, gray, yellowish, blue, black).

Основну роль у поемі відіграє концепт руху, плинності, на розкриття якого спрямовані всі засоби увиразнення. Поняття руху поет намагається позначити якомога більшою кількістю лексем: to move, to roll, to brook, to overflow, to pass, to force the way, to gurgle, to pour, to carol. У творі відбиваються такі процеси: рух - зупинка - продовження руху. Поет обігрує поняття протяжності (dure) Анрі Бергсона, до якого звертався і Т.-С. Еліот. Тлумачення руху не є однозначним, завершеним: рух існує, він безперервний, але не має цілі, спрямування.

Синтаксис поеми, що базується на ускладнених, довгих конструкціях, підкреслює відчуття плинності. Поема набуває монотонного характеру завдяки стандартності граматичної будови фраз (підмет, присудок, додаток). На думку В. Куріцина, бескінечний ритм жанру «переліку» допомагає постмодерністському твору позбутися твердого каркасу форми та змісту й «розчинитися у ритуальному дійстві» створення поезії [4, с. 231].

Поема «У повітрі, сповненому сутінків» відрізняється від більшості ранніх поезій Ешбері, оскільки вона вказує на певні трансформації авторського стилю і відхід від звичних для поета прийомів письма. Тут немає звичного адресата (you), ускладнені конструкції межують з простими, чітко простежується фабульна основа твору. Автор виступає у ролі знеособленого коментатора, когось, хто спостерігає за подіями зверху, здалеку. Позиціонування образу автора за межами дискурсу призводить до фактичної його елімінації:

Mountains hem in the Colorado
And the Oder is very deep, almost
As deep as the Congo is wide.
The plain banks of the Neva are
Gray

(«Гори ховаються у Колорадо. // Одер дуже глибокий, майже // Настільки ж, наскільки широка Конго, // Пологі береги Неви // Сірі.») [8, с. 17].

Автор вже не є виразником єдиної чіткої концепції, він - «субстанція, що постійно вислизає» [6, с. 8]. Джон Ешбері зазначає, що, вживаючи у поезії «Я», він не завжди певен, хто ним є. Виникають питання щодо того, чи насправді персонаж видається читачеві тим, ким має бути. Поет намагається запропонувати читачеві якомога більше різних інтерпретацій, наголошуючи, що можливостей інтерпретації будь-якого твору існує стільки ж, скільки й читачів [12, с. 72].

На особливу увагу заслуговує семантичний рівень поеми «У повітрі, сповненому сутінків»: тут поєднано формальну, розмовну, технічну і клішовану лексику. Автор пояснює свою увагу до банального й «зниженого» мовлення його більшою потенційною зворушливістю у

порівнянні з добре скомпонованими фразами. Доречноа думка Л. Келлер про те, що на фоні змін у граматичній будові речень автор показує розмаїття банального мовлення, порівнюючи його з річками [13, с. 24].

Характерною особливістю творів Джона Ешбері критики називають часте вживання мовних кліше. «Перевантаженість» віршів такими виразами-кліше надає їм пародійного характеру:

For the shoe pinches, even though if it fits perfectly.

Apples were made to be gathered

(«Взуття давить, навіть коли підходить ідеально. // Яблука для того, щоб їх збирати.») [8, с. 27].

Отже, збірка Джона Ешбері «Річки і гори» є спробою переходу до власного поетичного стилю і відмови від адаптації прийомів В. Стівенса. У тканину творів вплетені мотиви, що стають наскрізними для творчості Ешбері, – час, плинність, почуття самотності, любові. Своєрідність віршів збірки в еклектичності, що реалізується на різних рівнях тексту. Основними характеристиками поезій є множинність читацьких інтерпретацій, багатозначність образів, принцип гри, що проявляється переважно на мовному рівні, редукованість сюжету чи наявність багатьох мікросюжетів, поєднання різностильової лексики. Складні та ускладнені конструкції, фрагментарність зображуваного надає творам характеру «scriptible» (того, що пишеться), на противагу «lisible» (тому, що читається, – за І.Хассаном). І як результат, сам процес поезії створення домінує над результатом, а саме змістом та формою твору.

Гра в поезії Джона Ешбері спрямована на інтерпретацію, власне розуміння читачем змісту кожного твору. Пол Керол зазначає, що до «поезій-загадок» збірки «Річки та гори», як і збірки «Клятва на тенісному корті», читачеві необхідно віднайти ключ, якщо він існує [10, с. 32]. Наявність автора, який грає з читачем, «автора-трікстера» (цей термін було вжито у зазначеному розумінні С. Руссовою дла характеристики образу автора в поезії В. Набокова), вважають чи не основною прикметою постмодерністського твору [7, с. 18-19].

Зважаючи на вищеозначене, можна стверджувати, що у збірці Дж. Ешбері «Річки та гори» рельєфно проявляються такі елементи поетики постмодернізму, як принцип гри, саморефлексійність, фрагментарність, багатосюжетність, елімінація автора.

1. Американець у Варшаві: з Джоном Ешбері розмовляє Пйотр Зоммер // День смерті Пані День: американська поезія 1950-60х рр. у перекладах Ю.Андруховича. – Харків: Фоліо, 2006. – С. 197-205.
2. *Гассан І.* Чим є постмодернізм і чим він стане // Американська література після середини XX століття. Матеріали міжнародної конференції 25-27 травні 1999 року. – К.: Довіра, 2000. – С. 19-28.
3. *Кравченко Т.* Постмодернізм – це принципово не модернізм. // Слово і час. – 1999. – № 3. – С. 60-61.

4. *Курицын В.* Постмодернизм: новая первобытная культура.// Новый мир. - 1992. – № 2. – С. 225-232.
5. *Липовецкий М.* Закон крутизны // Вопросы литературы. – 1991. – №. 11-12. – С. 3-37.
6. *Павленко В.* Художні функції автора і читача у творах Джона Барта та Дональда Бартелма 1950 - 1970-х рр.: конвенції та новаторство: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.04; Дніпропетр. нац. ун-т. — Д., 2003. — 20 с.
7. *Руссова С.* Постмодернізм у сучасній поезії або Набоков- автор-«трікстер» // Слово і час. – 2000. – № 6. – С.17-23.
8. *Ashbery J.* Rivers and mountains. – The Ecco Press, 1977. – 64 p.
9. *Ashbery J.* Selected poems. – Penguin books, 1986. – 368 p.
10. *Ashbery John* // Modern American literature. – St.James Press, 1998. – P.32-36
11. Interview with John Ashbery // American poetry observed, poets on their work. Ed. by Joe D.Bellamy. – University of Illinois press, 1984. – P.9-21.
12. *John Ashbery*, 1981 // Acts of mind: Conversations with contemporary poets.Jackson R. – University of Alabama Press, 1983. – P. 69 -76.
13. *Keller L.* "Thinkers wothout final thoughts": the continuity between Stevens and Ashbery // Re-making it new. Contemporary American poetry and modernist tradition. – Cambridge University Press, 1987. – P.15 -70.

Summary

The article studies the peculiarities of the collection "Rivers and Mountains" (1966) by John Ashbery. The analysis is aimed to reveal the characteristics of postmodern poetics realised in the poems of the named collection. Special attention is paid to the image of author, concepts of movement and city revealed in poetry, grammar structures used.

Key words: postmodernism, the image of author, the elimination of author, time and space, self-reflection, lyricism, polyphonic poetry, the concept of city, the concept of movement, language cliches.

Стаття надійшла до редколеґії 25.09.2007